

**PRODUCTION AND ECONOMIC POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES:
THEIR CORRELATION, APPROACHES TO ASSESSMENT,
ACCOUNTING AND MANAGEMENT**

**ВИРОБНИЧИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ:
ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ, ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ,
ОБЛІКОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ**

В умовах динамічних змін умов розвитку національної економіки, активізації участі суб'єктів господарювання всіх рівнів в процесах міжнародної економічної інтеграції, намагання посилити позиції підприємств різних секторів та галузей економіки на внутрішньому та на зовнішніх ринках, особливої актуальності набуває проблематика розвитку їх виробничого та економічного потенціалу. Не є виключенням і аграрні підприємства та їх об'єднання. В ускладнених умовах економічного середовища, зростання обмежень входу на цільові ринки збуту продукції, деформації конкурентних відносин, науково обґрунтована ідентифікація можливостей економічного зростання суб'єктів виробничої сфери, підвищення економічної ефективності діяльності та конкурентоспроможності їх продукції посідає одне з центральних місць в побудові систем прийняття управлінських рішень щодо стратегічної ідентифікації напрямів розвитку основної діяльності підприємств, імплементації відповідних стратегій, тактичного та оперативного управління, зрушень в товарній спеціалізації та галузевій структурі тощо. При цьому проблема ідентифікації можливостей реалізації інтересів підприємств та забезпечення зростання, виявлення в них ознак системності найбільш ефективно вирішується через комплексне застосування наукових підходів до розгляду потенціалу суб'єктів економічних відносин, передусім, виробничого в статиці, а в динаміці через обґрунтування механізмів управління мобілізацією вказаного потенціалу.

Динамічність зміни умов реалізації потенціалу суб'єктів економічних відносин під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників зумовлює необхідність пошуку адекватних сучасним умовам функціонування напрямів, шляхів та каталізаторів розвитку.

Систематизація результатів сучасних досліджень в сфері аграрної економіки дає змогу стверджувати, що значна увага дослідниками приділяється розгляду питань підвищення економічної ефективності діяльності аграрних підприємств через призму формування та реалізації їх виробничого потенціалу. При цьому існуючі наукові роботи демонструють досить широкий спектр поглядів на сутність виробничого потенціалу, наявність в них теоретично-методологічних протиріч, а також фактичну відсутність усталеного понятійно-категоріального апарату його досліджень. Крім того, варто констатувати, що наразі досить поширеними є авторські визначення економічних понять, які часто містять протиріччя з базовими положеннями економічної науки та майже не створюють приросту знань або такий приріст є сумнівним. Все це робить необхідним більш виважене відношення до теоретичних засад економічних досліджень, зокрема, досліджень виробничого потенціалу.

О. Чаленко, слушно зазначають, що наукова категорія «потенціал» є найбільш несталою і невизначеною. У цю невизначеність додатково вносять свій вклад «дисертаційні» дослідники, які в гонитві за «новизною» додають до неї безліч акцидентних ознак, чим авантажують і без того розпливчасту систему понять економічного потенціалу³⁸⁷.

Одним з завдань нашого дослідження є аналіз існуючих наукових поглядів на виробничий потенціал аграрних підприємств, як складну, багатогранну та багаторівневу економічну категорію, з обґрунтуванням власної позиції щодо її сутнісно-змістових характеристик, а також ролі у формуванні економічного потенціалу підприємств аграрної сфери, яка б усувала зазначені теоретично-методологічні протиріччя.

³⁸⁷ Чаленко О. (2012). Про невизначеність поняття «потенціал» в економічних дослідженнях, с. 35.

Досліджуючи поняття виробничий потенціал, логічно треба звернути увагу на те, що це певний вид потенціалу, тобто вужчий за обсягом поняття ніж сам потенціал, в цілому. Варто відзначити, що «потенціал» в економічних знаннях є категорією. Категорія – це, в свою чергу, основне поняття, що відображає найбільш спільні властивості, сторони, відношення явищ дійсності і пізнання. При цьому категорія «потенціал» широко застосовується як теоретична основа не тільки у економічній науці, але і у інших галузях наукових знань.

Досліджуючи генезис загальних категорії ефективним є застосування етимології, яка дає змогу подивитися на категорію в історичному розрізі, вивчити походження слова. Зокрема, в етимологічному словнику української мови під ред. О. Мельничука слово «потенціал» відсутнє, але є визначення слова «потенція» і зазначено, що «потенціал» є похідним від нього. Потенція характеризується як приховані можливості, здатності, сили. В словнику визначено, що слово походить з латинської мови і було запозичене через польське посередництво³⁸⁸. Зважаючи на запозичення в нашу мову слова «потенціал», необхідно звернути увагу на його тлумачення в словнику іншомовних слів, де потенціал визначається як сукупність наявних засобів, можливостей, продуктивних сил і т. ін., що можуть бути використані в будь-якій галузі, ділянці, сфері³⁸⁹. Цікавим є визначення у «Великій Радянській Енциклопедії» видання 1955 року, в першу чергу, через те, що на той час категорія «потенціал» ще не мала активного застосування в економічній науці. У ній «потенціал» визначається як засоби, запаси, джерела, що є в наявності, а також засоби, що можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення певної мети, вирішення будь-якого завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави в певній сфері³⁹⁰. Порівняння визначень даних в словниках та енциклопедії дає змогу відзначити спільну характеристику – наявність можливостей, що в майбутньому можуть бути реалізовані для досягнення поставлених цілей. Враховуючи співвідношення поняття «виробничий потенціал» і категорії «потенціал», про яке йшлося вище, вважаємо, що ця характеристика є притаманною і виробничому потенціалу аграрних підприємств.

У свою чергу, при виконанні дослідження потенціалу аграрного підприємства, як динамічної відкритої організаційно-економічної системи, а не сукупності, хоча б через об'єктивність ознак емерджентності в поєднанні його компонент та елементів, адитивності в частині відкритості потенціалу через можливості розширення його елементної бази, та адаптивності, через відкриття та закриття тих чи інших можливостей під впливом факторів зовнішнього середовища підприємства, такі протиріччя можуть бути однозначно усунені, а отримане визначення центральної категорії, що розглядається, стане універсальним та таким, що відповідає контексту будь-якого дослідження. Вказане передбачає опрацювання нового теоретичного підходу до тлумачення сутності потенціалу підприємства.

Центральним постулатом підходу, який обґрунтовується в нашому дослідженні, є те, що потенціал підприємства має розглядатися не як проста сукупність можливостей, об'єктів та суб'єктів, за рахунок яких ці можливості реалізуються, а система елементів та компонент. В свою чергу, ознакою розмежування компонент та елементів потенціалу є їх дискретність та здатність до внутрішнього структурування. Ми пропонуємо в якості елементів потенціалу розглядати неділимі об'єкти, суб'єкти та можливості, а в якості компонент – підсистеми, які мають власну структуру, проте характеризується єдністю функціонального навантаження. До перших доцільно відносити, наприклад, цілісні об'єкти основних засобів підприємства, як елемент його ресурсного потенціалу, характеристикою можливостей яких є розширення здатності підприємства до виконання тих чи інших операцій виробничо-технологічного циклу, виробництва тих чи інших видів продукції тощо. Прикладом других є система менеджменту підприємства, в частині її здатності до гнучкого реагування на зміни

³⁸⁸ Етимологічний словник української мови. (2003). Мельничук О. С. (голов. ред.). Т. 4, с. 324.

³⁸⁹ Бибик С. С., Сютя Г. М. (2006). Словник іншомовних слів: тлумачення словотворення та слововживання, с. 455.

³⁹⁰ Большая Советская Энциклопедия. (1955). Вавилов С. И., Введенский Б. А. (гл. ред.]. 2-е издание, с. 340.

зовнішнього та внутрішнього середовища в контексті прояву адаптивної ознаки потенціалу, як системи.

Основними принципами запропонованого нами підходу є: функціональність, результативність, інваріантність та здатність до оцінювання. Виходячи з того, що мобілізація різних наборів складових потенціалу підприємства призводить до отримання різних ефектів, то в цей процес мають залучатися різні засоби та інструменти організаційно-управлінських впливів. У свою чергу, поєднання компонент та елементів потенціалу визначає особливості виникнення ефектів синергії, адже просте поєднання окремих складових не дозволяє досягти вказаних розмірів ефектів.

Важливим напрямом для розкриття економічної сутності виробничого потенціалу є визначення його місця в формуванні та реалізації потенціалу аграрного підприємства.

Знову звертаючись до наукових досліджень з питань структури потенціалу аграрного підприємства та дослідження місця в ньому виробничого потенціалу, можемо виділити такі методологічні протиріччя:

- ототожнення поняття виробничий потенціал з іншими видами потенціалу підприємства, зокрема з економічним та ресурсним;
- різні позиції щодо типології потенціалів, зокрема зустрічається позиція, що виробничий потенціал входить до складу ресурсного, а не навпаки;
- відсутність єдності в поглядах щодо структури потенціалу підприємства, зокрема, складу його елементів та компонент, що особливо стосується співставлень виробничого та ресурсного потенціалу.

Досягнення мети нашого дослідження безперечно потребує визначення та доведення позицій, які б вирішували зазначені протиріччя.

Стосовно розгляду виробничого потенціалу як аналога економічного, заслуговує на увагу позиція І. Карапейчика, який здійснюючи критичний аналіз категорії «потенціал» та її місця в економіці задається питанням співвідношення економічного і виробничого потенціалів, та відзначає, що основою для диференціації цих понять може бути відмінність самих термінів «економіка» і «виробництво». Автор обґрунтовує, що поняття виробничого потенціалу є частковим по відношенню до поняття економіки, внаслідок чого правомірно вважати поняття виробничого потенціалу частковим випадком більш загального поняття – поняття економічного потенціалу³⁹¹. До речі така логіка, яка хоч і може здатися простою, та, на наш погляд, є об'єктивною, обґрунтовує позиції розмежування виробничого та ресурсного потенціалу.

Висвітлюючи позиції щодо ієрархії потенціалів, зокрема, звертає на себе увагу позиція О. Гончаренко, яка посилаючись на трьох-факторну модель Ж.-Б. Сея, зазначає, що наявність самих лише ресурсів є вираженням виробничого потенціалу або виробничих ресурсів, а у поєднанні з можливостями та спроможністю як ці ресурси використовувати з'являється категорія «ресурсний потенціал»³⁹². Ми не поділяємо дану позицію, адже виходячи з сутнісної характеристики будь-якого потенціалу підприємства, як сукупності його можливостей до отримання певних результатів за рахунок здійснення певних дій, наявність ресурсів складає основу відкриття можливостей для виробництва продукції. При цьому саме в поєднанні комбінації ресурсів з технологією, організацією та управлінням виробництвом ця можливість реалізується. Тобто ресурсний потенціал підприємства є первинним по відношенню до виробничого потенціалу.

Співвідношення базових типів потенціалу підприємства, а саме виробничого, ресурсного та економічного, рівно як і їх генезис, відбувається під впливом інструментів організаційно-управлінського впливу керуючої системи підприємства на керовану, а отже елементи та компоненти базових потенціалів. При цьому відбувається генерування майже необмеженого переліку функціональних типів потенціалу аграрного підприємства. Ми

³⁹¹ Карапейчик І. Н. (2011). Поняття потенціала в економіке: общая концепція.

³⁹² Гончаренко О. Г. (2015). Формування і використання ресурсного потенціалу виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України, с. 54.

виходимо з того, що ресурсний потенціал трансформується у виробничий під впливом таких інструментів, як технології виробництва продукції, організація та управління виробничою діяльністю. При цьому оціночною характеристикою виробничого потенціалу є здатність до виробництва підприємством певних видів продукції в певних обсягах та за певного рівня якості.

Трансформація виробничого потенціалу в економічний відбувається за залучення такого інструментарію, як маркетингово-збутова діяльність підприємства та, передусім, управління нею, за рахунок чого підприємство отримує та реалізує можливості здійснення комерційної діяльності з виробленою продукцією та завершує виробничо-комерційний цикл, отримуючи авансований у виробництво капітал в грошовій формі. Так само із залученням маркетингового, організаційно-правового та організаційно-управлінського інструментарію на базі економічного формується конкурентний потенціал аграрного підприємства (Рис. 1).

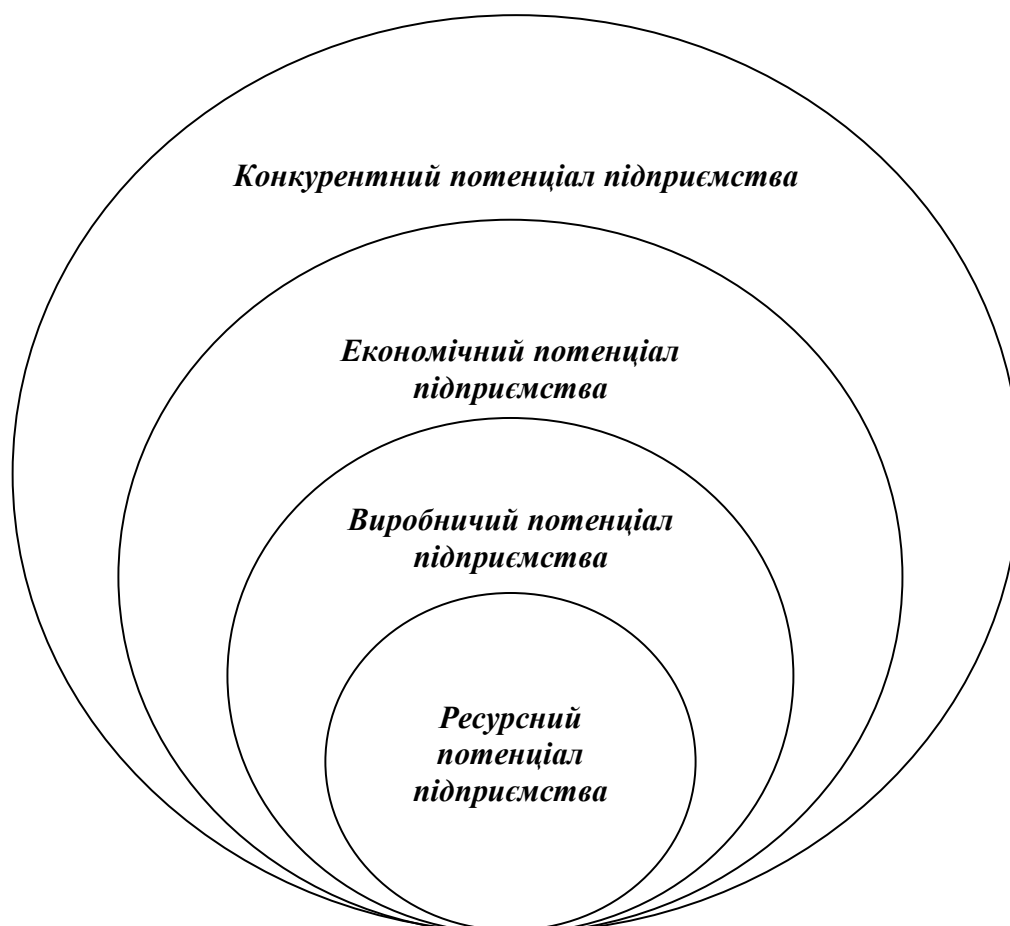

Рис. 1. Ієрархія базових потенціалів підприємства *

* розроблено автором

При цьому типологію потенціалів ми обґрунтували виходячи з функціонального принципу шляхом виділення базових та функціональних потенціалів, які знаходяться у причинно-наслідковому динамічному взаємозв'язку в процесі економічного розвитку підприємства. Серед функціональних потенціалів аграрних підприємств, ґрунтуючись на дослідженнях сучасних авторів, вважаємо за доцільне виділяти: інвестиційний, інноваційний, кадровий, агроекологічний, маркетинговий, збутовий, інтеграційний тощо. Критерієм їх виділення є наявність можливостей підвищення ефективності діяльності підприємства за рахунок залучення організаційно-управлінського інструментарію в різних сферах активності підприємства у його внутрішньому та зовнішньому середовищі. Крім того, поєднання складових функціональних типів потенціалів з елементами та компонентами

базових типів дасть підприємству змогу не тільки отримувати нові види ефектів, а й досить достовірно виконувати оцінки результатів мобілізації потенціалу підприємства.

Треба констатувати, що на сьогодні дослідження виробничого потенціалу аграрних підприємств проводиться за існування широкого кола протиріч теоретично-методичного та методологічного характеру. Систематизація основних наукових поглядів щодо економічної сутності потенціалу підприємства та їх критичний аналіз дав змогу визначити принципи функціональності, результативності, інваріантності та здатності до оцінювання, які доцільно застосовувати при виявленні економічної сутності потенціалу підприємства, в цілому, та виробничого потенціалу, зокрема, а також ідентифікації його елементів і компонент. Принцип функціональності дає змогу розрізняти типи базових потенціалів підприємства, до яких відноситься і виробничий потенціал, та функціональні потенціали.

При цьому під виробничим потенціалом варто розуміти складну багатогранну та багаторівневу системну характеристику підприємства, яка ототожнює його можливості щодо отримання певних результатів своєї діяльності у визначених напрямках за рахунок певних організаційно-управлінських дій в процесі поєднання складових ресурсного потенціалу з технологіями, організацією та управлінням виробництвом в підприємстві.

На сьогоднішній день фактично сформованими є дві базові концепції структуризації економічного потенціалу підприємства, які відрізняються тлумаченням ієрархії базових потенціалів. Згідно першої з них, первинним до всіх базових потенціалів підприємства є його ресурсний потенціал. Поєднання його з технологічним потенціалом формує виробничий потенціал підприємства, а синтез останнього із комерційно-збутовим потенціалом формує економічний потенціал підприємства.

Вказана концепція структуризації передбачає поділ потенціалів підприємства на базові та функціональні. При цьому ресурсний, виробничий та економічний потенціали є базовими, а кількість функціональних визначається наборами інструментів та функціональною спрямованістю трансформації та мобілізації тих чи інших складових базових потенціалів, а також комбінаціями цих складових, а отже практично є необмеженою. Крім того, ідентифікація функціональних потенціалів відповідає об'єкту управління в процесі генерування та реалізації тих чи інших стратегій управління розвитком підприємства. Тобто до функціональних потенціалів слід відносити технологічний, маркетинговий, комерційний, збутовий, інвестиційний, інноваційний, кадровий та інші види потенціалів підприємства, яким приділяється велика кількість сучасних досліджень.

Друга концепція виходить з пріоритетності ресурсного потенціалу підприємства, який фактично ототожнюється з виробничим та економічним, проте, ігнорує його первинність щодо генезису вказаних видів потенціалів. Згідно вказаного підходу, всі заходи, залучення всіх організаційно-управлінських та економічних інструментів, докладання зусиль менеджментом підприємства призводить до змін в складі та структурі ресурсного потенціалу, реалізація якого відкриває можливості підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності підприємства. В свою чергу, ресурсний потенціал в межах даної концепції, однозначно, є об'єктом відтворення, проте, управління ним є опосередкованим через низку впливів на інвестиційну, інноваційну, маркетингово-збутову, техніко-технологічну, фінансову діяльність підприємства.

Такий підхід містить протиріччя з базовим визначенням потенціалу, в тому числі, і ресурсного, як сукупності можливостей. При цьому, навряд чи, можливість можна розглядати в якості об'єкта відтворення. Крім того, вказана концепція не передбачає дотримання принципу ієрархічності потенціалів, їх поділ на базові та функціональні, а також допускає довільне виокремлення останніх. Вказане ускладнює наукове тлумачення економічного потенціалу підприємства, як наукової категорії, відбивається на ідентифікації напрямів наукових пошуків, а також генеруванні прикладних та практичних управлінських процедур. Власне, домінування в сучасних дослідженнях даної концепції призводить до неоднозначності трактувань складових понятійно-категоріального апарату відповідних досліджень, методологічних та методичних протиріч, а також великої різноманітності та

багатоаспектності наукових робіт з результатами, часто, взаємовиключними як по відношенню одних до одних, так і до базових положень економічної науки.

Виробничий потенціал аграрного підприємства є складною, багатогранною та багаторівневою системною характеристикою, яка знаходиться в стані динамічних змін. Ми погоджуємося з І. Кравець, яка зазначає, що важливою ознакою потенціалу є його динамічність, як здатність до змін, руху, розвитку. Потенціал об'єднує в собі три рівні зв'язків часу та простору, які функціонують в єдності. Ці зв'язки детермінують прояви потенціалу в різних формах. По-перше, потенціал характеризує минуле. У цьому випадку він виступає як «ресурс», оскільки втілює в собі накопичені системою властивості, які дозволяють їй функціонувати. По-друге, він відображає теперішнє, тобто можливості, які реально використовуються. По-третє, він спрямований на майбутнє, а саме – постійно змінюється, розвивається, накопичує нові властивості, містить елементи майбутнього розвитку³⁹³.

Забезпечення вказаних характеристик потенціалу відбувається в процесі опосередкування дії керованих та некерованих факторів внутрішнього та зовнішнього середовища, імплементації тих чи інших дій або рішень, які мають бути спрямовані на підвищення економічної ефективності та стабілізацію розвитку підприємства. Останнє робить потенціал підприємства, в цілому, та його виробничий потенціал, зокрема, об'єктом управління на мікрорівні, а також об'єктом впливу факторів зовнішнього економічного середовища підприємства, що дозволяє ідентифікувати тенденції його змін в якості індикатора структурних зрушень на макрорівні. Відповідно, організаційно-управлінські впливи на розвиток потенціалу та параметричні характеристики його стану на рівні підприємства, а також опосередкування впливів зовнішніх факторів дає змогу зробити припущення щодо об'єктивного існування закономірностей, що зумовлюють формування відповідного організаційно-економічного механізму управління розвитком виробничого потенціалу підприємства.

Варто констатувати, що залучення до використання тих чи інших можливостей відбувається в певних функціональних сферах, що дозволяє поділяти потенціали підприємства на базові та функціональні. Співвідношення базових типів потенціалу підприємства, а саме ресурсного, виробничого та економічного, рівно як і їх генезис, відбувається під впливом інструментів організаційно-управлінського впливу керуючої системи підприємства на керовану, а отже елементи та компоненти базових потенціалів. При цьому відбувається генерування майже необмеженого переліку функціональних типів потенціалу аграрного підприємства. Ми виходимо з того, що ресурсний потенціал трансформується у виробничий під впливом таких інструментів, як технології виробництва продукції, організація та управління виробничою діяльністю. При цьому оціночною характеристикою виробничого потенціалу є здатність до виробництва підприємством певних видів продукції в певних обсягах та за певного рівня якості.

Трансформація виробничого потенціалу в економічний відбувається за залучення такого інструментарію, як маркетингово-збутова діяльність підприємства та, передусім, управління нею, за рахунок чого підприємство отримує та реалізує можливості здійснення комерційної діяльності з виробленою продукцією та завершує виробничо-комерційний цикл, отримуючи авансований у виробництво капітал в грошовій формі.

Вказані процеси трансформації та генезису потенціалів підприємства пов'язані з виконанням керуючої системою його менеджменту певних дій управлінського характеру, адресованих керованій системі або певному її об'єкту чи елементу. Відповідно, формування функціональних потенціалів зумовлюється наявністю «ступенів свободи» дій менеджменту підприємства стосовно відкриття тих чи інших можливостей та мобілізації відповідних інструментів та засобів їх результативного освоєння. Такий складний характер взаємозв'язку базових та функціональних потенціалів підприємства потребує формування та

³⁹³ Кравець І. М. (2008). Формування та використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Хмельницької області), с. 32.

функціонування відповідного організаційно-економічного механізму управління його виробничим потенціалом, який активізує мобілізацію ресурсного потенціалу, як об'єктної основи виробничого та відповідних функціональних потенціалів, за участі яких відбувається трансформація ресурсного потенціалу у виробничий.

Проблема ідентифікації можливостей розвитку суб'єктів економічної діяльності є ключовою для успішної імплементації моделі сталого розвитку суб'єктів агробізнесу, передусім, аграрних підприємств. Зважаючи на особливості відтворювального процесу в аграрному виробництві, специфіку основної діяльності аграрних підприємств, інертність соціально-економічних систем аграрної сфери, ситуативний та невизначений в інформаційному аспекті характер прийняття управлінських рішень щодо стратегії і тактики розвитку, найбільш доцільним є розгляд та обґрунтування можливих рішень вказаної наукової проблеми через призму управління їх економічним потенціалом та його складовими, в першу чергу, виробничим потенціалом. В свою чергу, здійснення управлінських впливів на складові соціально-економічної системи суб'єкта мікрорівня, тобто аграрного підприємства, потребують достовірної інформації щодо наявних потенційних можливостей забезпечення підвищення ефективності, конкурентоспроможності, обсягів та якості продукції тощо. При цьому універсальних та релевантних викликам сьогодення методичних прийомів та підходів щодо оцінювання виробничого потенціалу аграрних підприємств наразі не існує, а наявний методичний інструментарій містить протиріччя концептуального, методологічного, методичного, аналітичного та прикладного характеру, що ускладнює його застосування. Необхідність впорядкування наявних методичних прийомів та підходів, а також усунення відповідних протиріч зумовлює актуальність виконання дослідження, результати якого представлені в даній публікації.

Сучасний стан розвитку аграрного сектору економіки, який характеризується динамічними структурними трансформаційними процесами та турбулентністю, потребує проведення глибоких економічних досліджень господарської діяльності суб'єктів галузі, які дадуть їм можливість досягти стійких конкурентних позицій на ринку та підвищити економічну ефективність основної діяльності. В даному контексті першочерговою системною характеристикою господарської діяльності аграрних підприємств виступає виробничий потенціал, який відображає можливості та ресурси для своєчасної адекватної реакції підприємства на умови і зміни існуючого та прогнозованого середовища його діяльності. Управління розвитком виробничого потенціалу неможливе без переведення даної категорії з абстрактної площини в площину конкретного показника, який може бути оцінений, передусім, економіко-статистичними методами.

Вивчення існуючих вітчизняних та закордонних досліджень щодо методичного обґрунтування економічної оцінки виробничого потенціалу аграрних підприємств дає змогу стверджувати про відсутність однозначного системного підходу до оцінки виробничого потенціалу на етапі його формування, мобілізації та реалізації в процесі господарської діяльності аграрних підприємств, що складає сутність окремого складного наукового завдання ідентифікації відповідних методичних підходів.

Безперечно, виробничому потенціалу притаманна до певної міри абстрактність та складна структура, що накладає свій відбиток на застосування методів та методик його оцінки. Варто погодитися з Л. Луговою, яка, досліджуючи економічний потенціал аграрних підприємств, відмічає, що багатовимірність, непорівнянність, специфічність окремих компонентів, взаємопереплетіння їх економічного змісту та функціональної спрямованості, численність кількісних і якісних показників, які характеризують економічний потенціал, безліч можливих варіантів, поєднання різних елементів ускладнюють зведення їх до одного інтегрального вимірника та визначення загального розміру економічного потенціалу³⁹⁴. Хоча це твердження науковця стосувалося економічного потенціалу, але воно, безперечно, є актуальним і для виробничого потенціалу аграрних підприємств.

³⁹⁴ Лугова О. І. (2014). Формування результативної системи управління економічним потенціалом підприємств галузі свинарства, с. 210.

Ми виходимо з того, що виробничий потенціал підприємства формується у вигляді відкриття можливостей, які реалізуються або залишаються невикористаними в залежності від розвитку та дієвості механізму їх управління. Тим самим чітко виокремлюються два етапи – формування і реалізація виробничого потенціалу аграрних підприємств, і, як наслідок, постає питання щодо можливості оцінки виробничого потенціалу на кожному з цих етапів.

Дослідження показали, що існуючі методичні підходи щодо оцінки виробничого потенціалу аграрних підприємств можна об'єднати в три групи (Табл. 1).

Таблиця 1. Класифікація методичних підходів щодо економічної оцінки виробничого потенціалу аграрних підприємств

Методичні підходи економічної оцінки	Характеристика методичного підходу	Можливість застосування методів оцінки на етапі:	
		Формування потенціалу	Реалізації потенціалу
1. Витратний підхід	Витратний підхід базується на постулаті, що потенційний власник-користувач не погодиться на витрати щодо формування та реалізації власних внутрішніх чи зовнішніх можливостей більших, ніж вартість очікуваного фінансово-майнового результату. Методи цієї групи передбачають ресурсну оцінку всіх складових цілісного земельно-майнового та соціально-організаційного комплексу підприємства, на підставі обліку всіх витрат, необхідних для його відтворення (заміщення) на конкретну дату в робочому стані.	+	+
2. Порівняльний підхід	Порівняльний підхід базується на інформації про недавні ринкові угоди з аналогічними об'єктами та її використання як бази визначення вартості об'єкта оцінки. В основу методів даної групи покладено припущення про те, що суб'єкти ринкових відносин укладають угоди за аналогією із заведеними традиціями чи колишнім досвідом.	-	+
3. Результативний підхід	Результативний підхід базується на залежності вартості об'єкта оцінки від можливостей його ефективного використання, тобто можливих результатів. Це твердження впливає з тих міркувань, що потенційний власник-користувач не заплатить за об'єкт більше, ніж він очікує отримати від його господарського використання. Оцінка потенціалу згідно з результатною концепцією виходить з позицій корисності певних можливостей об'єкта.	-	+

* розроблено автором на основі джерела³⁹⁵

Найбільш поширеними та універсальними є комбінації методів, що застосовуються в межах витратного підходу. Крім того, він є придатним до використання як на стадії планування тих чи інших проектів розвитку підприємства, які передбачають генерування нових можливостей, тобто на етапі формування виробничого потенціалу, так і на етапі його реалізації для поточної оцінки можливостей в ході реалізації стратегічних та тактичних рішень щодо здійснення основної діяльності та забезпечення економічного зростання товаровиробника. Методичною основою вказаного підходу є сукупність методів визначення витрат, пов'язаних з реалізацією проектів розвитку та здійснення поточної діяльності, а також імовірнісні методи оцінки очікуваних результатів реалізації вказаних проектів. За умови релевантної та повної інформаційної бази застосування цього підходу може давати надійні результати для використання при прийнятті відповідних управлінських рішень.

³⁹⁵ Касьянова Н. В., Солоха Д. В., Морева В. В., Белякова О. В., Балакай О. Б. (2012). Потенціал підприємства: формування та використання, с. 120-122.

Порівняльний та результативний методичні підходи придатні до застосування лише на етапі реалізації потенціалу, адже передбачають наявність певних обраних стратегічних альтернатив розвитку та імплементацію відповідних стратегій. В основі застосування цих підходів лежать специфічні статистичні та імовірнісні методи оцінки ринкової вартості підприємства, сценарні методи стратегічного планування тощо. Застосування вказаних методів у різних комбінаціях потребує менш широкої та деталізованої інформаційної бази у порівнянні з методами витратного підходу, втім, надійність отриманих результатів для прийняття управлінських рішень, зазвичай, є меншою.

Єдність розглянутих підходів зумовлюється складністю оцінки такого об'єкта, як можливості розвитку або зростання підприємства, що зумовлює необхідність широкого застосування імовірнісних та сценарних методів. На нашу думку, саме їх поєднання має стати основою будь-якого методичного підходу щодо оцінки виробничого потенціалу аграрних підприємств, адже будь-яка можливість є його основною компонентою, а реалізація чи не реалізація можливості підприємством залежить від низки суб'єктивних та об'єктивних, зовнішніх та внутрішніх факторів, а отже носить імовірнісний характер. Більш того, остаточний вибір напряму розвитку підприємства, а отже і його потенціалу, здійснюється власником та менеджментом підприємства, що додатково зумовлює суб'єктивний і, відповідно, також імовірнісний характер вибору того чи іншого сценарію. Останнє актуалізує застосування сценарних методів.

Важливою проблемою оцінки виробничого потенціалу підприємства, в даному випадку, є те, що може скластися ситуація, за якої, наприклад, підприємство має значні можливості, але, в той же час, вони можуть залишитися нереалізованими, що навантажує методика оцінки потенціалу на етапі формування, зокрема, робить необхідним врахування ризиків від цього.

Зважаючи на особливості сучасних умов здійснення діяльності основна проблема методології оцінки економічного потенціалу полягає не стільки у створенні нової комбінації методів в межах того чи іншого підходу, не в ідентифікації додаткових нових гібридних, інтегральних та комплексних підходів, а в обґрунтуванні процедур вибору в межах існуючих підходів найраціональнішої комбінації методів на основі критичного аналізу доступності інформаційної бази та ситуативного планування сценаріїв розвитку.

Усунення вказаних протиріч можливо за рахунок впровадження методичного підходу, який чітко розмежовує дефініції «забезпечення виробничої діяльності», передусім, ресурсного та «виробничий потенціал». При цьому аналітичні дослідження ресурсного забезпечення дозволяють використовувати загальнонаукові та специфічні методи дослідження, які дають достовірні результати визначення показників наявності ресурсів, їх змін в динаміці тощо. В свою чергу, оцінка технологій виробництва, його організації, здійснюється за допомогою менш точних методів з превалюванням експертних оцінок, порівнянь та співставлень, методу сценаріїв тощо. Використання запропонованої на Рис. 2 комбінації та послідовності оцінювання виробничого потенціалу є найбільш раціональним з огляду на доступність інформаційної бази подібних досліджень.

Слід зазначити, що оціночною характеристикою реалізації виробничого потенціалу є здатність до виробництва підприємством певних видів продукції в певних обсягах та за певного рівня якості. При цьому, важливо розуміти, що економічна оцінка будь-якого явища чи процесу реалізується на рівні підприємства лише за наявності адекватної її методиці інформаційної бази.

Сучасна економічна наука має ряд концептуальних підходів до тлумачення сутності, структури, оцінки, механізмів розвитку, а відтак і управління економічним потенціалом. Розгляд цього питання з позиції аграрної економіки ще більш складний, що визначено загальновідомими особливостями сільськогосподарської галузі, зокрема наявністю в структурі економічного потенціалу базової ресурсної складової – землі, яка використовується аграрними підприємствами як засіб виробництва. Виходячи з цього, першочерговим завданням є окреслення сутності економічного потенціалу, що б стало

базисом розробки принципів обліково-аналітичного забезпечення управління цим специфічним об'єктом.

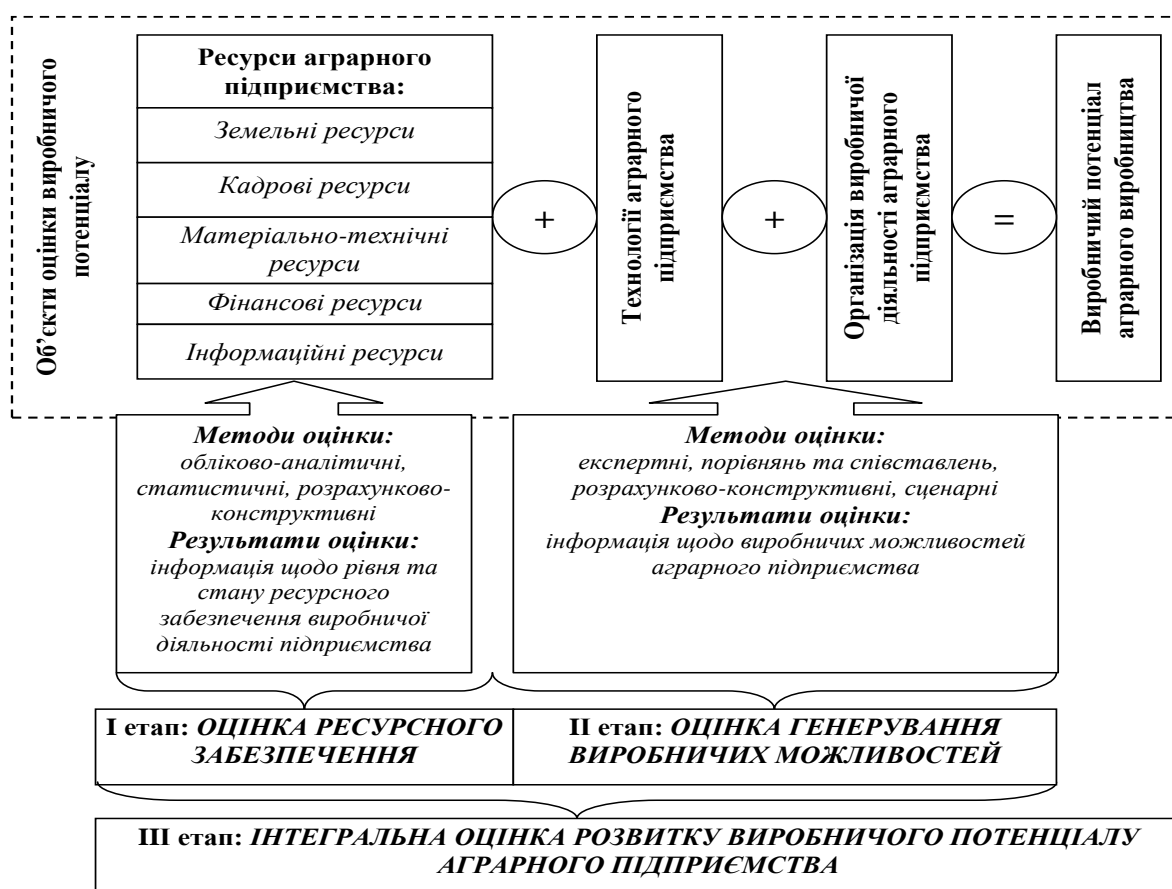

Рис. 2. Методичний підхід до економічної оцінки виробничого потенціалу аграрних підприємств
* розроблено автором

В процесі досліджень нами було встановлено, що економічний потенціал – це впорядкована сукупність або система можливостей підвищення економічної ефективності діяльності підприємства, зміцнення його конкурентних позицій та конкурентоспроможності його продукції, стабілізації розвитку та забезпечення економічного зростання³⁹⁶. Саме розгляд потенціалу підприємства через призму динамічності можливостей підвищення економічної ефективності дозволяє ідентифікувати його роль та значення, як об'єкта відтворення та об'єкта управління, зокрема, і об'єкта бухгалтерського обліку та аналізу.

Окреслений підхід до розуміння економічного потенціалу поряд з оцінкою сучасних наукових розробок та практики обліково-аналітичного забезпечення діяльності аграрних підприємств формує низку суттєвих завдань, які постають в процесі оцінювання економічного потенціалу аграрних підприємств, адже, на сьогодні не опрацьовано комплексних та усталених процедур щодо обліку оцінки можливостей аграрних підприємств, не сформовано принципів обліку цього специфічного об'єкта спостереження.

Намагаючись вирішити це завдання, в першу чергу, треба врахувати, що економічний потенціал є об'єктом управлінського обліку підприємства, адже сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, які є основою фінансового та податкового обліку, не мають положень, що встановлювали б обов'язкові вимоги до обліку економічного чи будь-яких інших потенціалів підприємств. Такої ж позиції дотримуються і О. Панченко та О. Смотрицька, які роблять висновок у своєму дослідженні, що економічний потенціал є

³⁹⁶ Красноручий О. О., Руденко С. В. (2016). Функціональні та інструментальні концепції в дослідженнях механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств, с. 6.

об'єктом управлінського стратегічного обліку³⁹⁷. Тому важливо звернутися до принципів управлінського обліку, що направлені на виявлення резервів виробничої та збутової діяльності, які в свою чергу, корелюють з окресленим нами вище поглядами на економічний потенціал суб'єктів господарювання.

Ми розглядаємо управлінський облік як процес підготовки інформації, а не комплексну систему управління, як це роблять окремі науковці. Безперечно, управлінський облік у своєму складі має елемент методу – оцінку, але, вважаємо, що вона повинна бути направлена на вартісні узагальнення окремих ресурсних елементів економічного потенціалу, а його оцінка, зважаючи на складність об'єкту, в свою чергу, повинна здійснюватися у сфері аналізу та економічної діагностики. Діагностика розглядається нами як інструмент визначення спроможності підприємства до реалізації потенціалу, оцінка якого здійснена засобами обліку та аналізу.

Окреслена вище позиція в контексті дослідження, що здійснюється, потребує опису зв'язків управлінського обліку, аналізу та економічної діагностики, а також їх функціонального відокремлення. Вважаємо, що управлінський облік через внутрішньогосподарську звітність повинен формувати інформацію про стан ресурсів підприємства (зокрема, тут повинна здійснюватися і оцінка земельних ресурсів, яка наразі засобами фінансового обліку в балансі не представлена), процес виробництва (в тому числі, відображатися показники, які б опосередковано фіксували дотримання агротехнологій за рахунок використання аналітичної компоненти обліку), результати збутової діяльності (зокрема, потребують введення показники, які б розширювали відображення цих результатів, наприклад, показник доданої вартості, що створена на аграрному підприємстві). Аналіз повинен на основі цієї інформації забезпечувати оцінку економічного потенціалу, зокрема, шляхом розрахунку інтегрального показника. Інтегральний показник повинен базуватися на інтерпретації відносних показників, які є проміжним результатом, що отримані з інформації управлінського обліку. В свою чергу, діагностика повинна займатися виявленням відхилень та диспропорцій в розвитку та мобілізації економічного потенціалу, а також готувати формалізовані управлінські рішення та процедури уникнення або виправлення вказаних диспропорцій.

Запропонований підхід до відокремлення функцій обліку, аналізу та економічної діагностики у поєднанні з застосуванням типології формалізованих рішень та процедур суттєво спрощує процес управління розвитком економічного потенціалу аграрного підприємства та орієнтує його менеджмент на підвищення конкурентоспроможності та економічної ефективності основної діяльності

Не дивлячись на багатогранність та багатоаспектність досліджень науковців, які приділяли свою увагу питанням побудови та функціонування механізмів, залучення інструментів, формалізації процедур управління розвитком економічного потенціалу підприємств, зокрема, аграрних, структуризації останнього тощо, нажаль методологічно несформованими та теоретично неоднозначними залишаються наукові погляди на його сутність та, відповідно, на атрибути систем управління його реалізацією та розвитком.

Впорядкування теоретичних позицій та усунення методологічних протиріч в дослідженнях механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств передбачає виконання критичного аналізу наукових поглядів на категорію «економічний потенціал підприємства», результати якого дозволяють визначити її зміст, як впорядковану сукупність або систему можливостей підвищення економічної ефективності діяльності підприємства, зміцнення його конкурентних позицій та конкурентоспроможності його продукції, стабілізації розвитку та забезпечення економічного зростання. Розгляд потенціалу підприємства через призму динамічності можливостей підвищення економічної ефективності дозволяє ідентифікувати його роль та значення, як об'єкта відтворення та об'єкта

³⁹⁷ Панченко О. М., Смотрицька А. О. (2015). Обліково-аналітичні аспекти управління економічним потенціалом підприємства, с. 240.

управління. Останнім визначаються характеристики методологічних підходів до вибору критеріїв визначення структури економічного потенціалу підприємства.

Представлена ідентифікація об'єктів управління в процесі реалізації місії та загальної стратегії розвитку підприємства вимагає опрацювання концептуальних засад побудови та функціонування механізмів управління економічним потенціалом аграрного підприємства. Дослідження показали, що першій (синтетичній) концепції формування економічного потенціалу аграрного підприємства притаманна архітектура механізмів управління потенціалом, яка ґрунтується на інструментальному підході. В свою чергу, другий (аналітичний) концепції властивими є як функціональний, так і інструментальний підходи до побудови вказаних механізмів управління. Останнє зумовлюється довільним та невизначено ієрархічним характером виділення потенціалів підприємства та фактичною відсутністю їх типології в межах аналітичної концепції. Вказане актуалізує функціонал заходів впливу на мобілізацію можливостей економічного зростання стосовно досягнення поставлених цілей розвитку та змін в діяльності підприємства.

Узагальнення наукових позицій, в основі якої лежить функціональна концепція механізмів управління економічним потенціалом, дозволяє окреслити основні принципи побудови вказаних механізмів, а саме: чітке покладення цілей та структурування проміжних завдань, взаємодоповнюваність функцій, наявність систем контролю досягнення цілей. Універсальність принципів побудови механізмів управління в межах функціональної концепції забезпечує високий ступінь гнучкості останніх та можливість пристосування для виконання будь-яких завдань, що стоять перед підприємством, майже безвідносно до напрямку зростання. Таким чином, функціональна концепція побудови механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств є достатньо життєздатною та такою, що відповідає контексту широкого спектру економічних досліджень.

Більш цікавою в науково-прикладному аспекті та з огляду на доступність імплементації є інструментальна концепція архітектури механізмів управління економічним потенціалом підприємства. Відмінною рисою цієї концепції є поєднання стандартних наборів організаційно-управлінських рішень та залучених засобів їх реалізації у відповідності до обраної стратегії розвитку чи підвищення економічної ефективності реалізації можливостей економічного зростання підприємства. При цьому гнучкість сформованих в рамках цієї концепції механізмів управління забезпечується фактично необмеженим набором вказаних рішень, що визначається характером поставлених завдань та цілей.

Ключовим набором організаційно-управлінських інструментів управління економічним потенціалом є система заходів забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств (Рис. 3). Останнє зумовлюється тим, що мобілізація інноваційного та інвестиційного функціональних потенціалів беруть участь фактично в усіх трансформаціях базових потенціалів підприємства, передусім, ресурсного, як основи формування виробничого та економічного потенціалу підприємства.

Центральною характеристикою інструментального підходу є чітка формалізація процедур стратегічного, тактичного та оперативного управління в контексті етапності забезпечення процесу економічного зростання суб'єкта, підвищення його економічної ефективності та масштабності завдань розвитку. Крім того, механізми управління в рамках інструментальної концепції синтезують інструментарій розвитку того чи іншого процесу або явища, яке виступає в якості прояву властивостей об'єкта управління, тобто економічного потенціалу, та засоби впливу на відкриття та реалізацію можливостей інтенсифікації цього процесу, тобто, власне, економічний потенціал, як це і проілюстровано на Рис. 3. За рахунок такого поєднання механізм управління набуває ознак комплексності, емерджентності, адитивності та адаптивності, що в сукупності забезпечує системність побудови його архітектури.

Впорядкування теоретичних поглядів на тлумачення сутності економічного потенціалу аграрного підприємства, як об'єкта управління, дозволило усунути методологічні протиріччя ідентифікації підходів до побудови архітектури та функціонування механізмів ним.

Встановлено, що в сучасних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів домінують синтетична та аналітична концепції формування та мобілізації економічного потенціалу аграрного підприємства, яким відповідають функціональна та інструментальна концепції побудови архітектури механізмів управління ним. Ідентифікація взаємозв'язків вказаних концепцій в межах існуючих наукових підходів щодо управління економічним потенціалом дозволила довести пріоритетність синтетичної концепції формування економічного потенціалу в поєднанні з інструментальною концепцією побудови та функціонування механізмів управління потенціалом в контексті провадження наукових досліджень та практичної імплементації їх результатів.

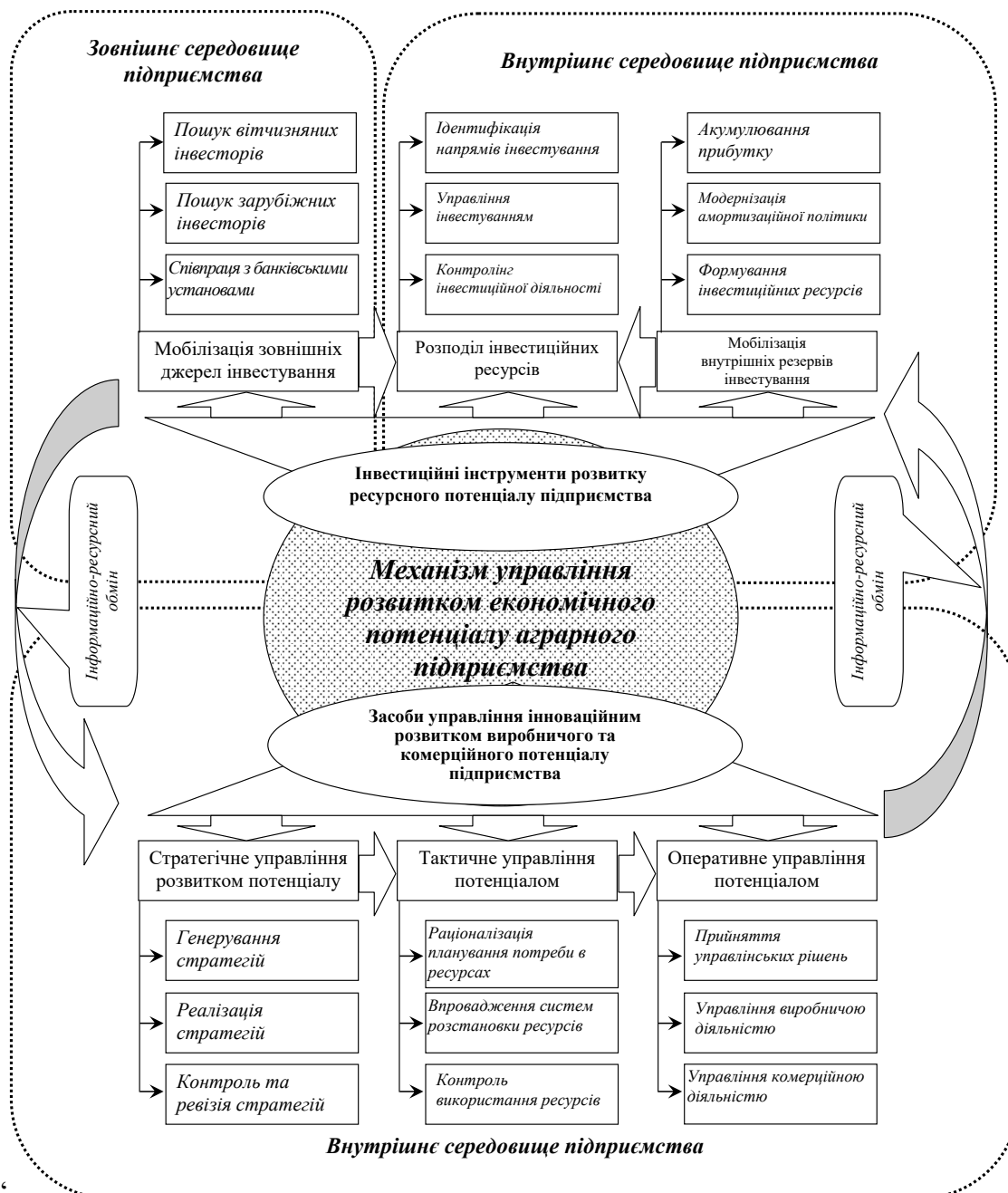

Рис. 3. Механізм управління розвитком економічного потенціалу аграрних підприємств (інструментальний підхід)

В дослідженні обґрунтовано концептуальний підхід побудови організаційного, економічного та організаційно-економічного механізмів розвитку потенціалу аграрних підприємств. В основі вказаного підходу лежить синтетична концепція формування

механізму розвитку та ієрархічний принцип поділу існуючих потенціалів на базові та функціональні. В результаті, в якості базових потенціалів виділено ресурсний, виробничий та економічний потенціали підприємства, а до функціональних віднесено інноваційний, інвестиційний, технологічний, конкурентний, комерційний тощо. При цьому перелік функціональних потенціалів залишено відкритим. Доведено системний характер процесів формування та розвитку базових потенціалів аграрного підприємства, зокрема, виробничого, що забезпечується мобілізацією функціональних на основі взаємозв'язків та взаємодії окремих елементів, які формують потенціали підприємства. Останнє розкривається при реалізації ознак емерджентності, адитивності та адаптивності системи потенціалів підприємства на всіх рівнях їх розвитку.

Доведено, що під виробничим потенціалом аграрного підприємства слід розуміти сукупність можливостей виробництва підприємством певних видів продукції в необхідних обсягах та за визначеного рівня якості в контексті взаємодії ієрархічно організованих складових базового ресурсного потенціалу з агрономічним, агротехнічним, агроекологічним, техніко-технологічним, кадровим, фінансовим, технічним, інноваційним та інвестиційним функціональними потенціалами. При цьому відкриття та закриття можливостей підприємства щодо виробництва продукції відбувається під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів різного ступеня керованості, що зумовлює необхідність адаптації відповідних управлінських процедур до існуючих викликів зовнішнього та внутрішнього середовища з огляду на першочерговість завдань підвищення економічної ефективності основної діяльності та стабілізацію розвитку.

Ідентифіковано напрями раціоналізації організаційно-економічного механізму управління розвитком виробничого потенціалу аграрних підприємств. Вказані напрями базуються на чіткому відокремленні механізмів розвитку та механізмів управління, а також передбачають обґрунтування відповідних управлінських рішень шляхом оцінки ефективності мобілізації можливостей підприємства щодо виробництва продукції. В свою чергу, відокремлення вказаних механізмів здійснюється за суб'єктивними та інструментальними ознаками, адже їх дія стосується різних процесів.

Розвинуто методичний підхід до управління розвитком та ефективною мобілізацією виробничого та економічного потенціалу аграрних підприємств шляхом формалізації процедур прийняття управлінських рішень щодо шляхів підвищення результативності та економічної ефективності виробничої діяльності. Обґрунтована послідовність дій менеджменту аграрного підприємства до раціонального залучення відповідних інструментів та засобів управління виробничим потенціалом, а також економічної оцінки результативності та ефективності вказаного процесу.

Література

1. Ажаман І. А., Жидков О.І. Теоретичне обґрунтування сутності та властивостей потенціалу підприємства. *Економіка та держава*. 2018. № 2. С. 22-26.
2. Алієв Р. А. Сутність поняття «потенціал підприємства» та його складники. *Підприємництво та інновації*. 2019. Вип. 9. С. 54-59.
3. Ареф'єва О. В., Харчук Т. В. Економічні засади формування потенціалу підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 7. С. 71-76.
4. Березін О. В., Плотник О. Д. Економічний потенціал аграрних підприємств: механізми формування та розвитку. Полтава: Інтер Графіка, 2012. 221 с.
5. Бирик С. С., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення словотворення та слововживання, за ред. С. Я. Єрмоленко. Х.: Фоліо, 2006. 623 с.
6. Бугай В. З., Горбунова А. В., Ключєва Ю. В. Теоретичні основи формування потенціалу підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. 2011. № 1. С. 27-33.
7. Вініченко І. І., Сорока Ю. О. Ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 34-37.

8. Гончаренко О. Г. Формування і використання ресурсного потенціалу виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України: монографія. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 465 с.
9. Гринчук Ю. С. Удосконалення формування та використання виробничо-ресурсного потенціалу аграрних підприємств: монографія. Біла Церква: 2014. 390 с.
10. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. К.: Наукова думка. (Словники України). Т. 4. 2003. 656 с.
11. Єрмаков О. Ю. Ресурсний потенціал сільських територій та особливості його відтворення і використання в аграрній сфері. *Науковий вісник НУБіП України*. 2011. Вип. 163. Ч. 3. С. 133-141.
12. Жидяк О. Р., Петриняк У. Я. Економічний потенціал підприємства аграрної справи: особливості його структуризації. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць*, 2014. Вип. 38. С. 424-430.
13. Залізко В. Д. Економічний потенціал сільських територій: генезис, структура, властивості, пріоритети зміцнення. *Економіка України*. 2014. № 4. С. 73-82.
14. Касьянова Н. В., Солоха Д. В., Морева В. В., Белякова О. В., Балакай О. Б. Потенціал підприємства: формування та використання: підручник. Донецьк: Вид-во Цифрова типографія, 2012. 257 с.
15. Кобець С. П., Ващенко О. М. Методичний підхід до оцінки економічного потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2021. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8968>.
16. Котирева С. О., Дуда С. Т. Сутність та особливості управління економічним потенціалом підприємства. *Науковий вісник НЛТУ*. 2007. № 17.1. URL: http://nv.nltu.edu.ua/Archive/2007/17_1/234_Kotyriewa_17_1.pdf.
17. Кравець І. М. Формування та використання трудового потенціалу регіону (на прикладі Хмельницької області): дис. канд. екон. наук: 08.00.07; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. К., 2008. 211 с.
18. Краснокутська Н. С. Потенціал торговельного підприємства: теорія та методологія дослідження: монографія. Харків: Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2010. 247 с.
19. Краснорудький О. О., Руденко С. В. Функціональні та інструментальні концепції в дослідженнях механізмів управління економічним потенціалом аграрних підприємств. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. № 2. 2016. С. 5-10.
20. Лапін Є. В. Економічний потенціал підприємств промисловості: формування, оцінка, управління: дис. ... д-ра екон. наук: 08.07.01. Суми, 2006. 432 с.
21. Лугова О. І. Формування результативної системи управління економічним потенціалом підприємств галузі свинарства. *Бізнес-навігатор*. 2014. № 1. С. 210-214.
22. Матковський Р. Б. Економічний потенціал України та шляхи його ефективного використання: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. Київ. нац. екон. ун-т. Київ, 2003. 20 с.
23. Орехова А. І. Економічний потенціал підприємства: сутнісні характеристики та структуризація. *Економіка та суспільство*. 2018. № 17. С. 308-113.
24. Панченко О. М., Смотрицька А. О. Обліково-аналітичні аспекти управління економічним потенціалом підприємства. *Сталий розвиток економіки*. № 2. 2015. С. 239-245.
25. Пасемко Г. П., Бага Л. Г., Довгаль С. В., Момот А. С. Економічний та виробничий потенціали АПК. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2018. № 3. С. 25-32.
26. Россоха В. В. Теоретико-методичні засади формування, розвитку та оцінювання виробничого потенціалу сільськогосподарського підприємства. К.: ННЦ ІАЕ, 2009. 94 с.
27. Россоха В. В. Формування і розвиток виробничого потенціалу аграрних підприємств. К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. 398 с.
28. Руденко С. В. Виробничий потенціал аграрного підприємства: економічна сутність та роль у формуванні економічного потенціалу. *Вісник ХНТУСГ*. № 172. 2016. С. 164-175.
29. Руденко С. В. Архітектура організаційно-економічного механізму управління розвитком виробничого потенціалу аграрних підприємств. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2015. № 5. С. 220-227.